

Püha, pühadus, pühapaigad

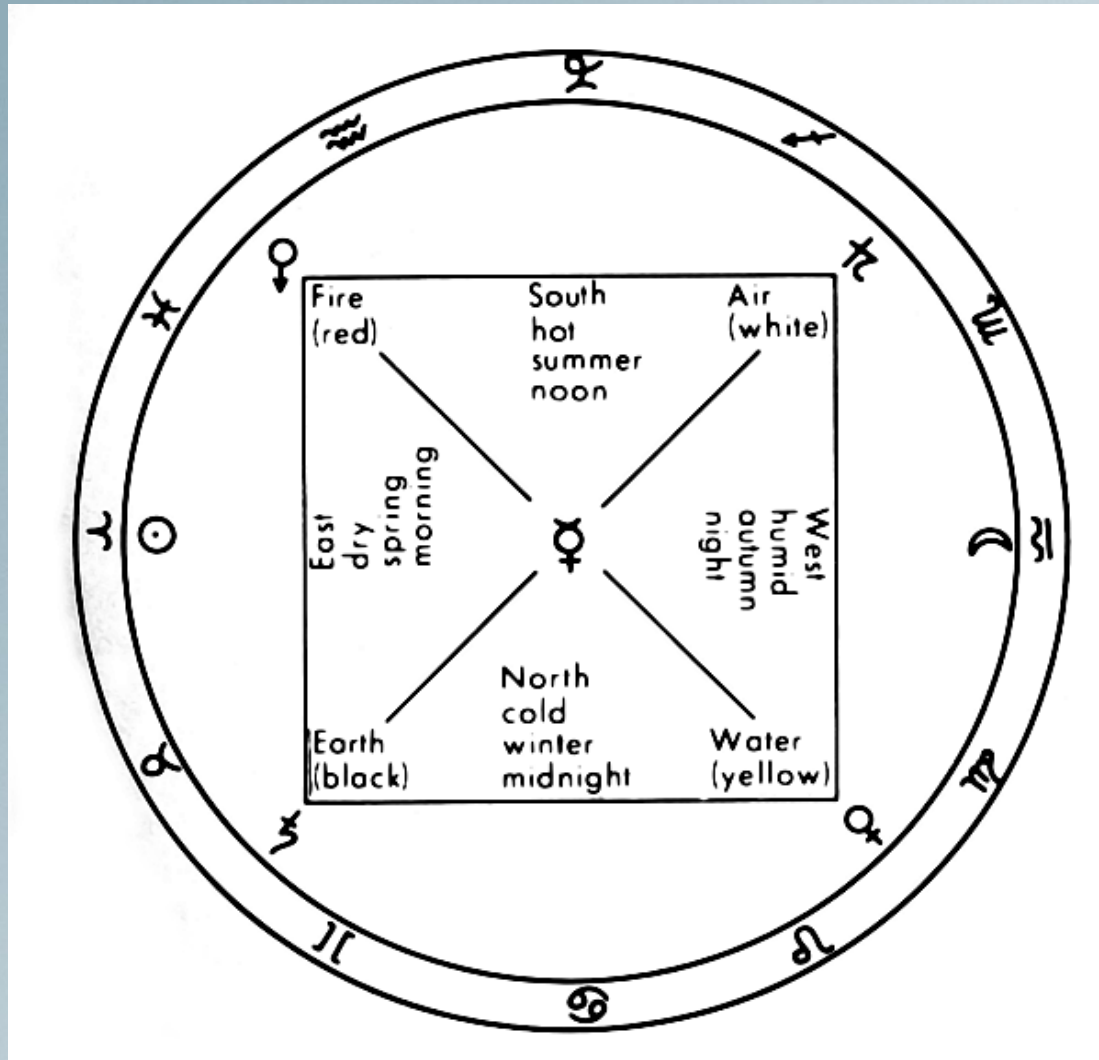
Mare Kõiva

Avalikud pühapaigad
Salajased pühapaigad

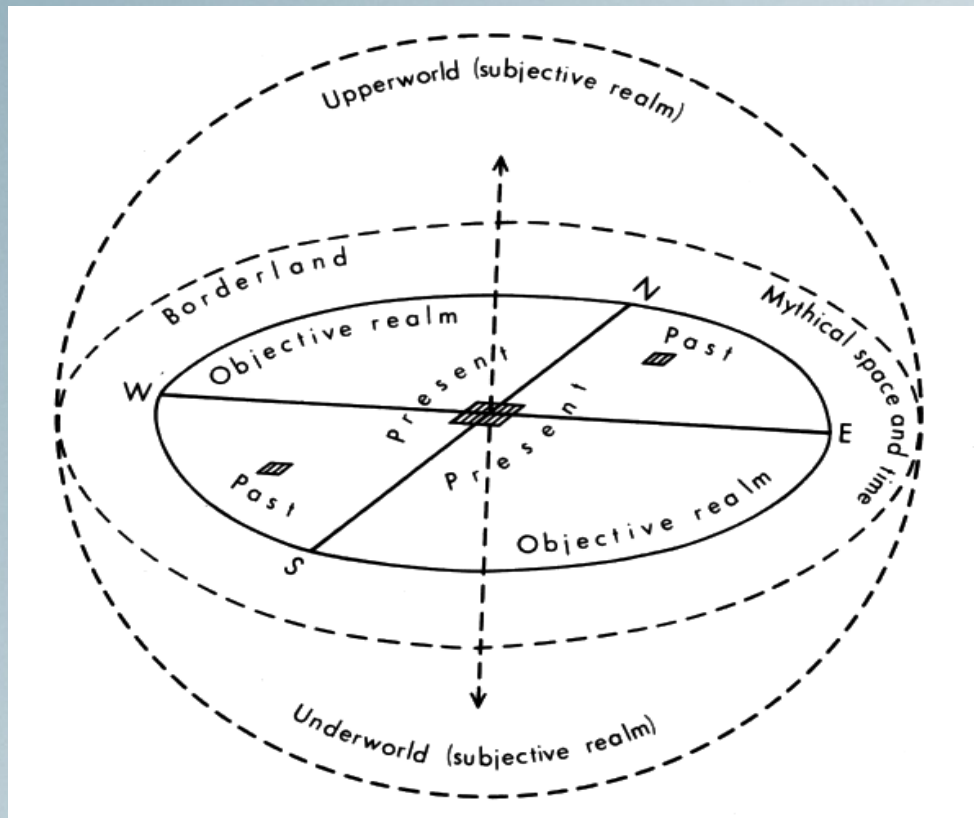
Pühaduse lokaliseerimine – igas kandis oma pühapaigad ja ka liminaalsed alad, mida ei majandata, kus aga jõud omavahel kohtuvad

Koht kaasaegses ühiskonnas omandanud põlise elukoha, pärandatud elukoha staatuse; varasem samas paigas elamine tagab suuremad õigused.

Ptolemaiose maailm

Hopi maailmamudel

Pühapaigad

- lähima ümbruse liigendamine eriliseks ja argiseks,
- jõukeskused kokkulepeteks vaimolenditega, nendega informatsiooni vahetamine või nendelt abi taotlemine
- looduslikud versus kunstlikud ehk inimloodud paigad
- eriliselt silmapaistvad kohad
- liminaalseil vahealadel asuvad
- müütilised

Pühapaikade liigid

- ◆ puu
- ◆ kivi
- ◆ veekogu
- ◆ mägi
- ◆ koobas
- ◆ muud loodusvormid.

Jumalate elupaigad, mistõttu omandanud sümboli või emblemaatilise tähenduse. (Olümpos kui jumalate elupaik; Siinai mägi kui Jahvega kohtumise paik.)

Puude või **puusalude/hiite** kultus paljudes maades. Pühapuid tähistakse tänini Eestis, Indias ja Jaapanis, Euroopas kuuluvad eeskätt kristluse-eelsetesse aegadesse. Puudega seotud rikkalik mütoloogia ja paljud usundilised kujutelmad.

Puujumalad kuulusid paljude rahvaste usundi juurde. Eestis puust Tõnni kujud, hantidel ja mansidel hingenukid.

Tõnnivakk, ERM

Ebaloomulikult surnud inimese hingenuku majake. Tjumen, Ovgorti küla. E. Saar 1988.

Hingenukk. Tjumen, Ovgorti küla. E. Saar 1988

Gangneungi linn, Lõuna-Korea, esivanemad. Mare Kõiva 2006

Elva Tervisespordikeskuse Taara kuju.

A. Kuperjanov 2006.

Usundilised motiivid

Fotod: A. Kuperjanov, ristipuu: M. Kõivupuu

puudeks
muutumine

puudeks
muutmise
motiivid:
pulmalised

rändavad
puud

surnute
hinged
lähevad
puudesse -
ristipuu

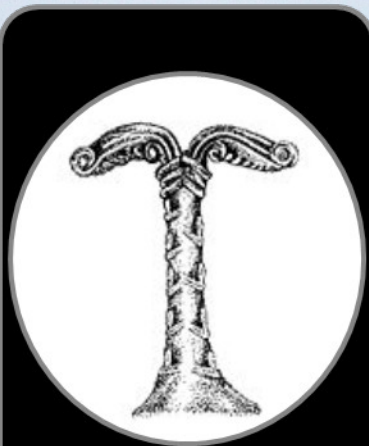
Usundilised motiivid

ilmaended

saatuse ja
majapidamistöõde
ended

sümbolid

ravimine

tarbepuu

Tekke- ja seletusmuistendid

Tamm ei lase lehti maha – muidu saaks kurat õiguse, ilmapuu

Haavapuu värisevad lehed - peitis mõrtsuka/ keeldus Jeesust peitmast,

kodukäijate ja nõidade vastane

Pihlakas – nõiduse vastu, neiu muutub pihlakaks, peksukepid

Kadakas – igihaljas abi eest

Lepp – verepuu,

Paju – nõiapuu, abistas vee otsimisel jm

Saar – läänesaarte regilaulus ilmapuu

Tamme-Lauri tamm, 680 aastat, vanim ja jämedaim Eestis, 18 m kõrgune
<http://www.lapimaa.ee/?id=5015>

Mõjukamaid loomislugusid räägib suurest tammest, mis maailma kipub varjutama ja päeva lööb viieks tükiks. Tamme suudab lõpuks raiuda vend, riutud tammest tehakse kõik eluks vajalik.

Püha puu

- Ohvripuu, ravipuu

Ajalooline ja müütiline

- Istutas Rootsi kuningas – pääsemine, konkreetne sündmus või müütiline enne
- Istutas Peeter Suur

Mälestustepesa

- Orja-, võlla-, peksupaik
- Hukkamispaik
- Matusepaik
- Kiigekoht, kogunemispaik
- Praktiline märk – vahipaik
- Ristipuu

Elupaik

- Vaimolendid ja haldjad
- Inimesed
- Röövlid

Aarete peitmise paik

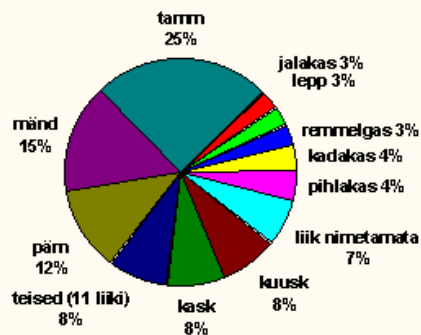
Isikliku elu sündmustega seotud ja nimelised puud

- Pulmade, sünni puhul istutatud

Pühapuude liigid eesti pärimuses

Kõige levinum pühapuu on rahvaluule põhjal tamm.
Tuntud on veel kask, pärn, kuusk, mänd, pihlakas, kadakas, paju, remmelgas, lepp, jalakas, haab, künnapuu, saar, metsõunapuu, pappel, türnpuu, toomingas, sarapuu, elupuu, kastan.
Erinevate puuliikide kohta on pärimus tuntud eri folklooriliikides.

Joon.1. Pühapuude liigid

Rahvaluulearhiivi talletatud kohapärimuse põhjal on Fred Puss saanud järgmise pühapuude skaala, osutanud ka pärimuse pikemale säilimisele Lõuna-Eestis.

Noppeid teiste rahvaste pärimusest

Haldjapärimus seotud puude- ja metsahaldjatega, kes paljude rahvaste mütoloogias on naisolendid: kreeklaste alseidid, druiidide metsanümfid-puudekaitsjad.

Pühad salad olid olulisel kohal nt kelti usundis. (Nemeton - 'hiis' tänaseni linna- jt kohanimedes (Vernemeton Inglismaal), tüvi *-hiis* esineb ka eesti koha- ja isikunimedes.) Pühi puusalusid leidis nt Rooma linnas, gooti stiili eeskujuks puud.

Gallia keltide hõimunimed seotud puudega (euburones, lemovices.)

Vana Testamendi puude austamine seotud kaananite usundiga, Asherah ja Baali kummardamine toimus mäetippudel. Baali altar – puuteivas, Asherah kuju puust (Asherah – 'hiis, puu').

- Egiptuses sükamoor püha puu. Surnute Raamatu järgi kasvasid kaksiksükamoorid paradiisi idaväravas, kust igal hommikul tõusis päikesejumal Ra. Sükamoor veel jumalannade Nut, Isis, Hathor manifestatsioon. Istutati sageli hauaplatsile. Puude ema.
- Paju - Osirise puu.
- Palm - Egiptuses püha puu, jumal Heh (igavikujumal) puu, hiljem võidu sümbol. Kristluses Kristuse võidu sümbol, kristlike märtrite märk. Paradiisiaia sümbol.
- Saar - kreeklastel Apollole pühendatud puu.
- Tamm – Zeusi puu, lehesahina järgi ennustati. Paani puu, druiididel ohvri- ja tarkusepuu.
- Viigipuu - Romuluse püha puu, kasvas Foorumi lähedal.
- Pähkel – druiidide tarkusepuu.

Hiiepaikade ja puude hävitamine

- Irmensul ('hiidsammas') - maailmapuu germaani hõimude usundis. Asus mäe tipus ja raiuti kristianiseerimise ajal aastal 772 maha.
- 6. sajandil algatas paavst Gregorius Suur pühade puude ja hiite hävitamise. Sageli rajati nende asemele kirikud, et kasutada ära kohaga seotud jõud ja traditsioonid. Keskaegne Chartres katedraal on ehitatud druiidide pühapaigale. Katedraal on kaunistatud tamme lehti imiteerivate ilustustega.
- Eestis puusalude ja pühapaikade hävitamine seotud vagadusliikumisega, toimus ulatuslikult 17. sajandil. Pärimuse räägib katoliiklike kabelite, ristide, kirikute rajamisest vanade pühapaikade kohale.

Kirjandust

Oskar Loorits. Mulgimaa ohvrikohad. Õpetatud E. Seltsi Kirjad III 1935, 224-300).

Andres Tvauri. Ohvrikividest. Mäetagused nr.11
<http://www.folklore.ee/tagused/nr11/kivi.htm>

Andres Tvauri

Richard Viidalepp. *Iseloomustavat Eesti ohvrikividest.*
Tartu 1940.

Paul Ariste 1977. Vadjalaste puu- ja metsakultusest.
Etnograafiamuuseumi aastaraamat. XXX. Tallinn.

Ants Viires Puud ja inimesed. Puude osast eesti
rahvakultuuris. Tallinn 1975.

Looduslikud pühapaigad. Tallinn.

